

посібник / кол. авторів ; ред. Н. М. Токаревої. Кривий Ріг, 2022. 159 с.

8. Радчук Г. К. Аксіопсихологія вищої школи : монографія. Вид. 2-ге, розш. і допов. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. 380 с.

9. Слободянюк О. Діалогізація освітнього середовища: витоки і перспективи. *Humanitarium: Психологія*. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Ніжин, 2019. Том 43, Вип. 1. Психологія. С. 142-151.

Віктор СІТКАР

СІМЕЙНА СУБКУЛЬТУРА ЯК ДІАЛОГ ДОРΟΣЛОЇ ТА ДИТЯЧОЇ КУЛЬТУРИ

Сім'я – найперша та найважливіша ланка виховання, оскільки саме в ній закладаються духовне ядро особистості, основи її моралі, народжуються та поглиблюються любов до батьків, сім'ї, роду, народу, до всього живого, повага до рідної мови, історії, культури. Одним з важливих чинників, який ускладнює відносини між батьками та дітьми, – невміння старших спокійно і шанобливо висловлювати свої думки молодшим. Адже враження від повсякденного спілкування у батьківській родині – найперший і, мабуть, найважливіший соціальний досвід дитини, який впливає на весь її подальший розвиток. Саме тому налагодження діалогу є необхідною умовою для нормального і своєчасного розвитку дитини [14].

Крім того, сучасне навчання та виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку вимагає нової педагогічної етики, яка

будується на засадах не рольового, а особистісного спілкування та забезпечує взаємоповагу, підтримку, паритетність, співробітництво та співтворчість педагога та дитини. Це потребує побудови навчального спілкування на засадах особистісного діалогу як його основної форми, залучення до обговорення різних позицій та думок, проектування різних життєвих ситуацій, зокрема спеціально змодельованих ситуацій вибору, ситуацій успіху, що спонукають кожного учасника освітнього процесу до самоаналізу, самопізнання, а інколи – й перегляду своїх поглядів та установок [5, с. 47-48].

Як зазначає професор І. Зязюн, сутність освітньої технології визначається наявністю діалогу (або ряду діалогів): старшого і молодшого, історичного минулого і сучасної реальності і т. д. Реалізація сучасних освітніх технологій передбачає, що моністична картина світу доповнюється поліфонічним розумінням процесів, що відбуваються з людиною [7, с. 16-18].

Образно кажучи, весь всесвіт стоїть на діалозі (І. Зюзюкін). Діалог – це форма взаємодії, що дозволяє шукати істину разом. У діалозі виявляються найважливіші форми людських відносин: взаємоповага, взаємозбагачення, співпереживання, співтворчість тощо.

Звідси, одним з важливих завдань підготовки майбутніх фахівців гуманітарної сфери в закладах вищої освіти (ЗВО) є переорієнтація всіх учасників освітнього процесу (викладачів, студентів) на суб'єкт-суб'єктну взаємодію. Як показує аналіз попереднього традиційного досвіду підготовки фахівців, такий педагогічний процес по суті є монологом викладача.

На думку С. Сисоевої, така модель ґрунтується на сцієнтизмі, монологізмі й авторитаризмі. Вона вже не відповідає сьогоденним запитам, оскільки сучасна культура – це культура діалогу, в процесі якого формується особистість [12, с. 264]. Таким чином авторка наголошує, що поняття діалогу культур є ключовим для розуміння сутності творчо і особистісно орієнтованих освітніх технологій і відповідає сучасним тенденціям розвитку системи освіти в Україні та у світі.

Діалогові технології, поряд з інформаційно-комунікативними технологіями, здатні забезпечити підготовку особистості до реалій сучасного суспільства, яке динамічно розвивається, вдосконалюється та характеризується інформаційною насиченістю [5, с. 48].

Діалогічні технології навчання побудовані на розумінні сутності діалогу, який є не тільки діалогом різних думок або уявлень, це завжди – діалог різних культур (культур мислення, різних форм розуміння) (В. Біблер).

І. Глазкова зазначає, що діалог на локальному та глобальному рівнях є способом спілкування та розуміння, співіснування історично різних культур, засобом продуктивного мислення та розвитку особистості, а відтак – концептуальною основою нової освіти [4; 5, с. 49].

Діалог як спосіб пізнання істини прийшов у сучасну культуру зі Стародавньої Греції. Грецька спільнота мала усталені сімейні традиції, яких почало не вистачати з бурхливим розвитком міжнародної торгівлі. Мислення, правила поведінки та світосприйняття сторін торговельних угод надто відрізнялися, і

люди мали домовлятися, шукати компроміси та віднаходити спільні рішення. Згодом мистецтво ведення діалогу міцно увійшло в давньогрецьку культуру.

Діалог потрібен тоді, коли ми знаємо, що точної, єдино правильної відповіді на питання немає, але потрібно віднайти прийнятне для всіх сторін рішення.

Характерний для кожної культури спосіб виховання дітей – через поведінку батьків, стиль прив'язаності, організації сну та інші конкретні механізми – вказують на те, як культурні цінності і норми поведінки передаються дітям. У всіх культурах ця практика має форму ритуалів і передається від покоління до покоління. Оволодіння культурними цінностями – це одночасно і частина процесу соціалізації і його результат [16].

У сімейній субкультурі, в контексті діалогу, можна виділити три рівні: 1) Діалог з власним Я (власні роздуми), – це *особистісний рівень*; 2) Я інший (взаємодії двох ціннісно-інтелектуальних позицій). Це – *міжособистісний рівень*. 3) Мультідіалог (обговорення проблем у малих групах 5-7 учасників, зазвичай у багатодітних сім'ях).

Саме з отриманим особистісним, міжособистісним досвідом в сім'ї діти йдуть в дошкільне середовище, потім шкільне оточення, підліткові компанії, юнацькі, студентські чи трудові об'єднання тощо. Це все (вміння будувати діалог) впливає на формування подальшої загальної культури суспільства.

Що ж тлумачать сучасні дослідження про те, як відбувається прилучення до культури? На думку Бернштейна (Bornstein, 1989), ранні наукові праці з вивчення розвитку дитини в різних культурах

(див., наприклад, Caudill&Frost, 1973; Caudill&Weinstein, 1969) були сфокусовані переважно на ролі культури в управлінні поведінкою батьків, яка призводить до змін в дитині та підлітка. Ця модель передбачає, що культура забезпечує навколишнє середовище для батьків, особливо матерів, які в свою чергу впливають на дітей особливим чином. Отже виходить така залежність:

культура – мама – дитина

Інші психологи (див., наприклад, Shand, Kosawa&Ellis, 1988) вирішальну роль надають біологічним особливостям, пропонуючи модель розвитку, яка починається з впливу генів на темперамент дитини, яка в свою ж чергу впливає на поведінку матері і викликає виникнення культурних відмінностей за схемою:

гени – дитина – мама - культура

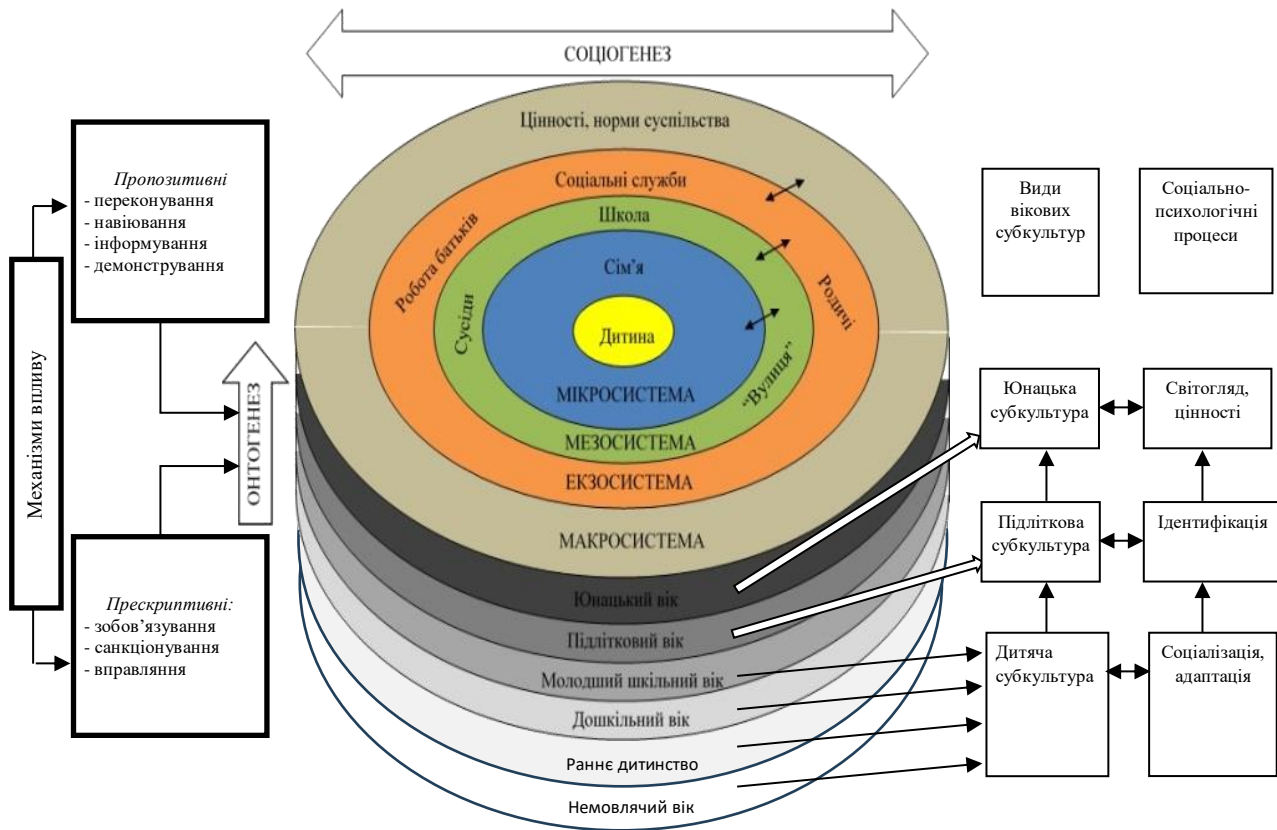
Наявні дані з вивчення різних культур свідчать на користь обох гіпотез. Вивчення стилів поведінки батьків, наприклад, підтверджує першу модель, а праці з темпераменту та прив'язаності – другу. Сучасніші праці в цій галузі (див., наприклад, Holloway&Minami, 1996) сприяють зближенню двох гіпотез, тобто формуванню концепції партнерської взаємодії дітей і батьків в сучасному створенні культурних проявів. Ця точка зору передбачає, що відтворення культури дітьми відбувається в результаті активної переробки ними отриманої інформації і створення нових елементів культури. Вербальне спілкування батьків з дітьми створює основу для появи різних точок зору та нових реалій. Ці нові теорії намагаються знайти культурні прояви, які формуються при взаємодії батьків з дітьми, а не результати сприймання ними запровадженої ззовні культури [16; 11, с. 79].

Майбутні дослідження, мабуть, поєднають разом окремі компоненти теорії соціалізації і виявлять характер взаємозв'язку темпераменту, прив'язаності, батьківської поведінки та психологічної культури. Ідеально було б провести вивчення взаємовідносин цих компонентів в процесі культурного розвитку окремих людей на протязі всього їх життя, тобто в онтогенезі.

За висловом Г. Олпорта, становлення особистості – це «процес включення більш ранніх стадій у пізніші або (коли це неможливо) процес найкращого розв'язання конфлікту між ранніми і пізніми стадіями» [15].

Зазначене вище зумовлює запитання: «Хто або що джерело розвитку особистості дитини?» Як зазначає У. Бронфенбреннер, у своїй теорії екологічних систем, діти є як продуктами, так і творцями навколишнього середовища. За твердженнями вченого, ситуації в житті можуть бути як нав'язаними дитині, так і надаватися результатом активності самої дитини. Коли діти стають старшими, вони змінюють своє оточення і переосмислюють отриманий досвід. Але і тут продовжують працювати взаємозалежності, оскільки те, яким чином це роблять діти, залежить не тільки від їх фізичних, інтелектуальних та особистих рис, але і від того, як їх виховали, що вони встигли увібрати з оточення.

Спираючись на біоекологічну модель соціалізації У. Бронфенбреннера, в контексті висвітлення проблеми, нами доповнено її з позицій взаємозв'язку з віковою субкультурою (рис.1) [11, с.534].

**Рис. 1 Біоекологічна модель соціалізації Урі
Бронфенбреннера та її взаємозв'язок з віковою субкультурою
(доповнена нами)**

Натуралістично орієнтована повсякденна свідомість може сприймати і описувати дитинство та юність тільки як інваріантні стадії розвитку людини, або як визначені демографічні категорії. Насправді ж дитинство є культурно-історичним феноменом, який можна зрозуміти лише з врахуванням вікового символізму, тобто системи уявлень та образів, в яких культура сприймає, усвідомлює і легітимізує життєвий шлях індивіда і вікову стратифікацію суспільства.

Віковий символізм, як підсистема культури включає в себе, на думку І. Кона, такі взаємопов'язані елементи: а) нормативні критерії

віку; б) аскриптивні вікові властивості або вікові стереотипи; в) символізацію вікових процесів; г) вікові обряди; ґ) вікову субкультуру – специфічний набір ознак і цінностей, за якими представники даної вікової групи, класу чи шару усвідомлюють та утверджуються в якості «ми», що відрізняється від усіх інших вікових спільнот.

Всі ці елементи відповідають визначеним аспектам життєвого циклу і віковій стратифікації суспільства. *Нормативні критерії віку* відповідають етапам життєвого циклу і структурі вікових шарів. *Аскриптивні вікові властивості* – культурно-нормативний аналог і еквівалент індивідуальних вікових відмінностей і властивостей відповідних вікових шарів (класів). *Символізація вікових процесів* і вікові обряди – не що інше, як відображення і легітимізація вікових змін і соціально-вікових процесів, а *вікова субкультура* є похідною від реальних взаємостосунків вікових шарів та організацій. Проте ці явища володіють автономією [11].

Все зазначене вище і зумовило ціль заявленого дослідження, а саме, крізь призму особливостей формування сімейної субкультури, сімейні цінності, здійснити опис діалогу, в контексті синтезу культури дорослих та дітей.

Як зазначає Т. Алексеєнко, *сімейна субкультура* (субкультура сім'ї) – культурний простір сімейного середовища, який формується та виявляється в інтеграції, певному симбіозі дорослої і дитячої культури, а також культури взаємодії батьків і дітей, на перетині їхніх смаків, інтересів, цінностей, ціннісних орієнтацій та в особливостях організації способу життя сім'ї [1, с. 281].

У сімейному середовищі діти засвоюють цінності виховання шляхом: вживання у культуру побуту своєї сім'ї; засвоєння культурних традицій, звичаїв і мови свого роду та народу; у процесі копіювання поведінки, манер, особливостей спілкування дорослих, насамперед батьків, яких вони люблять і поважають, ототожнюють себе з ними [1, с. 172-173].

Дитяча субкультура формується спільними зусиллями дитячого та дорослого співтовариства. В субкультурній формі світ дитинства виражає свою відмінність від світу дорослих. Проте в цю ж форму утілюється і приховане діалогічне звернення першого до другого. Механізми формування сімейної субкультури зображено на рис. 2. Такими механізмами за Т. Алексеєнко є: *акомодація* (пристосування до культурних умов середовища) та *інтеграція* (зближення, взаємопроникнення, поєднання в уніфікованій, інтегральній формі) [1, с. 281].

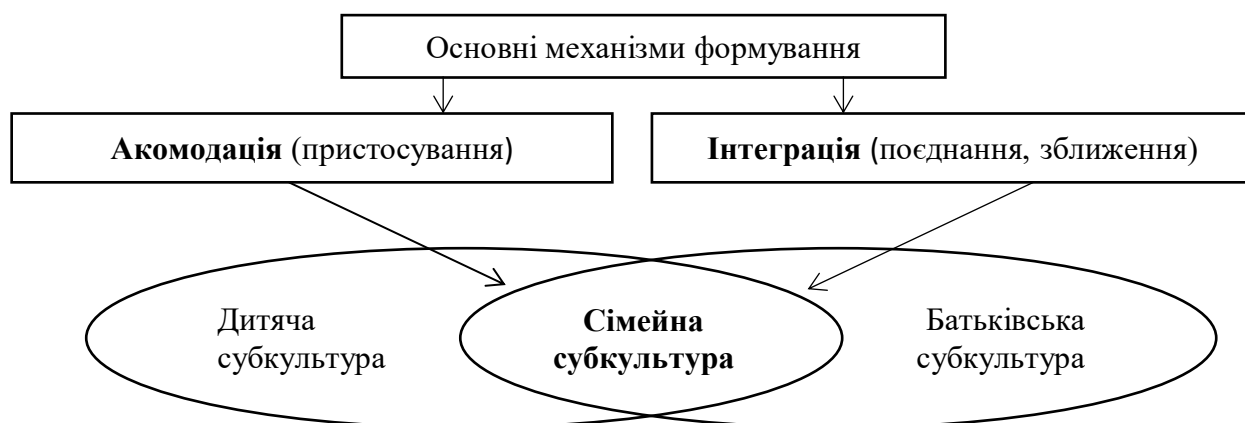

Рис. 2 Механізм формування сімейної субкультури

На особливості розвитку та специфічного вираження сімейної субкультури впливають: світоглядні переконання батьків та старших дітей (ціннісні установки, ставлення, соціальні очікування); вік батьків і дітей; соціальний статус сім'ї;

соціокультурний досвід, винесений дітьми і батьками з батьківських родин; місце проживання сім'ї (сільська, міська місцевість); умови проживання сім'ї (будинок чи квартира) [1, с. 281].

В контексті освітнього діалогу, доцільно зазначити, що сімейне виховання – це активна особистісно-перетворювальна взаємодія батьків або осіб, що їх заміщають (близьких родичів, опікунів, усиновителів, прийомних батьків, батьків-вихователів), інших членів сім'ї та дітей, а також між дітьми у процесі їх спів-буття у сімейному середовищі, спілкування, господарської і дозвіллевої діяльності шляхом реалізації актуальних мотивів-потреб і соціальних очікувань, духовного збагачення, утвердження і вироблення нових сімейних цінностей, набуття життєвої компетентності, виховного та соціального досвіду [1, с. 101].

Цінності, як прояв свідомості, визначають характер поведінки особистості у сімейному середовищі та її відносин з іншими членами сім'ї. Як зазначає Т. Алексеєнко, з посиланням на В. Титаренко: «Групова свідомість сім'ї – це складний соціальний феномен, діалектична єдність загального і особливого. Загальне виступає у ньому не лише як наслідок певної ідентичності поглядів, норм, орієнтацій тощо, які в тій чи іншій мірі властиві тим, хто перебуває у шлюбі, але і як продукт конкретного буття сім'ї, результат спільних форм діяльності подружжя, на основі чого утворюється новий, вищий ступінь спільності думок, оцінок, норм, ціннісних орієнтацій, соціальних почуттів та інших елементів свідомості» [1, с. 172]. На функціональному рівні цінності сімейного виховання встановлюють норми поведінки, міжособистісної взаємодії і оцінних ставлень батьків і дітей у сімейному середовищі, межі дозволеного і

забороненого, виконують роль загальнообов'язкових норм і правил, порушення яких супроводжується певними санкціями, прийнятними у тих чи інших сім'ях і культурах. Ставлення до таких цінностей формує систему орієнтації дитини та інших членів сім'ї у конкретній соціальній реальності сімейного життя та їхньому особистому житті, зокрема щодо соціальних очікувань та відповідності цим соціальним очікуванням, оскільки життєдіяльність сім'ї та її окремих членів завжди спрямовується на їх досягнення. Це дає обґрунтовані підстави компонентами цінностей сімейного виховання виокремлювати не тільки мотивацію їх вибору, а й норми і правила сімейного життя. В окремих сім'ях такі норми і правила можуть бути специфічними, однак, у більшості – схожі, оскільки виробляються з метою зміцнення сім'ї і авторитету батьків, оптимізації ведення домашнього господарства і сімейного спілкування. Норма слугує зразком поведінки, а зразкова поведінка, як відомо, базується на цінностях. Разом з тим, за влучним висловом В. Франкла, цінності тільки тоді стають смислами, коли вони «проживаються» [1, с. 173]. У сімейному середовищі, де кожна особистість має можливості бути сама собою і моделюються різні контакти у системах: батьки – діти; діти – діти, а також приємні і неприємні ситуації, в тому числі і дуже емоційно насичені, створюються найбільш сприятливі умови для їх «проживання» у безпосередньому досвіді.

Крім того в сімейній субкультурі, як діалозі культури дітей та дорослих, у ході діалогу формується мовна культура спілкування, формуються, навички публічного виступу та обговорення проблем. А це частина комунікативної культури, яка включає вміння слухати

та розуміти співрозмовника, аналіз різних точок зору на об'єкт пізнання, вміння аргументовано викласти свою позицію, коректно висловити оціночні судження. В цьому аспекті сьогодні в деяких сім'ях наголошують про те, що між дорослими і дітьми (батьки – діти, дідусі – онуки) часто виникають непорозуміння в поглядах на життя і сприйняття соціуму. Це в психології отримало назву «конфлікт поколінь» (Вільям Штраус та Нейл Хоув) [8].

Окремо розглянемо приклад гуманістичного розв'язку «конфлікту поколінь» крізь призму діалогу. Отже, син якимось запитав свого батька: «Як ви жили раніше без доступу до технологій, без Інтернету, без комп'ютерів, без телевізорів, без кондиціонерів, без мобільних телефонів, повербанків (зарядних пристроїв)?»

І батько відповів: «Точно так же, як ваше покоління живе сьогодні без молитви, без жалості, без честі, без поваги, без сорому, без скромності, без всіх цих почуттів.

Ми, люди, які народились між 1945-1985 роками, є благословенними. Наше життя – це живий доказ цього. Граючись і катаючись на велосипедах, ми ніколи не носили шоломів. Ми не боялись самі ходити до школи з першого дня навчання. Після школи ми грались до заходу Сонця. Ми ніколи не дивились телевізор по пів дня. Ми грались із справжніми друзями, а не з друзями з Інтернету. Якщо ми колись відчували спрагу, ми пили воду з водопроводу, а не воду з пляшки. Ми, мало хворіли. Хоча раніше ми ділили одну і ту ж склянку соку з чотирма друзями. Наші батьки лікували нас копійчаними засобами вітчизняного виробництва, або засобами народної медицини. Ми ніколи не набирали ваги, хоча їли багато

хліба і картоплі кожен день. Ми звикли створювати свої іграшки і гратися з ними. Ми ділились своїми іграшками, книгами.

Наші батьки не були багатими. Вони дарували нам свою любов, навчили нас цінувати духовне, а не матеріальне. Дали нам зрозуміти про справжні людські цінності: чесність, вірність, повагу, працелюбність. У нас ніколи не було мобільних телефонів, Дівіді, плей-стейшен, ікс-боксів, відеоігр, персональних комп'ютерів, Інтернет-чату. Але, у нас були справжні друзі.

Ми, відвідували будинок нашого друга без запрошення. Нас пригощали простою, скромною їжею. Наші спогади були на чорно-білих фотографіях. Але вони були яскравими, красивими. Ми, листали з насолодою сімейні альбоми і зберігали з благословенням портрети наших предків.

Ми не викидали книги на смітник. Ми стояли за ними в чергах. Потім із захопленням їх читали.

Ми не виносили своє життя на чужий огляд і не обговорювали, з таким захопленням, чуже життя, як робите це ви, виставляючи своє життя на показ в Інстаграмі, обговорюючи прилюдно, в Мас-медіа, простір своєї сімейної таємниці. Ми – унікальні, і не більш розуміюче покоління. Тому, що ми – крайнє покоління, яке слухало своїх батьків. Крім того, ми – перші, хто повинен був слухати своїх дітей. І, ми – ті, хто все ще розумніші за вас і допомагає вам. Ми – обмежені видання. Тому, насолоджуйтесь нами. Учіться в нас. Цінить нас, – перш ніж ми зникнемо».

Отже, як зазначає С. Архипова, ефект співрозуміння передбачає певну культуру діалогічного спілкування, а її відсутність приводить лише до непотрібної суперечки [2, с. 133]. В цьому

аспекті заслуговує на увагу також думка Ю. Кузнецова, який розглядає сучасну культуру як діалогічну. Він зазначає, що «діалог сприяє з'ясуванню різних поглядів на мету виховання і формує критичну настанову – пошук власної відповіді на поставлене запитання [9, с. 61].

Оскільки, сімейна субкультура є складовою загальної культури суспільства, тому, вважаємо за доцільне, крізь призму сімейних цінностей розглянути окремі її складові. Отже, аналіз теоретичних джерел з проблеми сімейних цінностей виявив, що цей аспект розкривали у своїх працях такі вчені, як І. Бех [3], О. Вишневський [13], З. Плохій [10] та ін. Класифікацію виділених ними цінностей подано в табл. 1. В загальному ці класифікації є схожими, за винятком окремих складових цінностей, наприклад, О. Вишневський виокремлює ще й валеоекологічні цінності (табл.1).

Таблиця 1

Класифікація цінностей різними авторами

ЦІННОСТІ		
<i>З. Плохій [10, с.4]</i>	О. Вишневський [13, с. 98-99]	І. Бех [3, с. 8-11]
- особистісні цінності;	- цінності особистого життя;	- особистісні цінності;
- цінності сімейного життя;	- цінності сімейного життя;	- сімейні цінності;
- громадянські цінності;	- громадянські цінності;	- суспільні цінності;
- національні цінності;	- основні національні цінності;	
- абсолютно вічні цінності	- абсолютно вічні цінності;	абсолютно вічні цінності
	- валеоекологічні цінності	

В загальному ці класифікації є схожими, за винятком окремих складових цінностей, наприклад, О. Вишневський виокремлює ще й валеоекологічні цінності (табл. 1).

Загальний аналіз свідчить, що вироблення цілісної філософії сімейного виховання у поєднанні «Я-індивідуального» та «Я-соціального» – це неперервний процес, який бере початок з батьківської родини і продовжується протягом всього життя, збагачуючись власним досвідом і досвідом значимих інших. Однак саме у сімейному середовищі закладається його базис, а виявлення як у дітей, так і батьків, є найбільш природним і відвертим. Рушійними силами цього процесу виступають мотиви і потреби, які визначають також і поведінку та ціннісні ставлення батьків і дітей [1, с. 108].

На рис. 3 представлено ціннісне ядро дитячої субкультури. Зокрема розкрито матеріальні, соціальні, особистісні та моральні аспекти аксіологічного ядра.

Рис. 3 Аксіологічне ядро дитячої субкультури

У контексті сімейної субкультури, в якій відображаються цінності сімейного життя, батьки повинні показувати дітям приклад доброзичливого ставлення до інших членів сім'ї, сусідів, співробітників та незнайомих людей, які потребують допомоги. Завжди потрібно пам'ятати, що діти копіюють дії дорослих і насамперед батьків!» З цього приводу народна мудрість каже: «Якщо батько каже «так», а мати – «сяк» – росте дитина як будяк!» [6].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Як підсумок до вищесказаного, зазначимо, що «Увесь всесвіт стоїть на діалозі» (І. Зююкін). Діалог – це форма взаємодії, що дозволяє шукати істину разом. У діалозі виявляються найважливіші форми людських відносин: взаємоповага, взаємозбагачення, співпереживання, співтворчість тощо.

В сімейній субкультурі уміння правильно обговорити проблему з дитиною – це один з важливих моментів психологічного та педагогічного мистецтва батьків, які будують свої відносини з нею за принципом співпраці. Це можливо, якщо з раннього дитинства між різними поколіннями встановлювався діалог, а не монолог. Якщо ж менший член родини має бути тільки вухами, а батьки – тільки голосом, то нічого не вийде.

У сімейному середовищі, де кожна особистість має можливості бути самою собою і моделюються різні контакти у системах: батьки – діти; діти – діти, а також приємні і неприємні ситуації, в тому числі і дуже емоційно насичені, створюються найбільш сприятливі умови для їх «проживання» у безпосередньому досвіді [6].

Крім того, сьогодні розмови в сім'ї про статеве виховання та репродуктивне здоров'я є необхідною складовою спілкування

батьків та дітей. Адже сексуальне життя – це саме та сфера, де ціна помилки є надзвичайно високою.

Не всі батьки можуть говорити з дітьми на делікатні теми, не завжди розуміють, як вибудувати діалог взаєморозуміння та як обрати саме той час, аби передчасно не збентежити дитину або не запізнитись з важливою розмовою. Діалог між батьками та дітьми щодо статевого виховання, що базується на знанні фактів, формує сімейні цінності, власне здоров'я та відповідальне ставлення до себе та оточуючих.

Література

1. Алексєнко Т. Ф. Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання : дис. докт. пед. наук : 13.00.05; 13.00.07 / НАПН України Інститут проблем виховання. Київ, 2017. 573 с.

2. Архипова С. Діалогові технології навчання, як засіб підготовки до неперервної освіти. Матеріали Перших Міжнародних Драгомановських читань. 30 верес. – 2 жовт. 2003 р. / [укл. Г. І. Волинка, В. П. Сергієнко, А. Л. Макаренко. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. Вип. 3. С. 132– 137.

3. Бєх І. Д. Цінності як ядро особистості. *Цінності освіти і виховання*: наук.-метод. зб. / за заг. ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 1997. С. 8-11.

4. Глазкова І. Я. Підготовка майбутнього вчителя до організації навчального діалогу в професійній діяльності: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Харків. 2004. 20 с.

5. Голота Н. Діалогічні технології як складова практико-зорієнтованої та особистісно-складової підготовки педагогів. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка* Збірник наукових праць. № 37 (1). 2022 р. С. 47-53.

6. Діалог з батьками. URL: <http://dobrschool.blogspot.com/p/blog-page.html> (дата звернення: 01.12.2022)

7. Зязюн І. А. Інтелектуально творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти. *Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи*. Монографія. Київ: Видавництво «Віпол», 2000. С. 11-57.

8. Конфлікт поколінь – що за цим стоїть? URL: <https://kibit.edu.ua/konflikt-pokolenij/> (дата звернення: 03.01.2023).

9. Кузнецов Ю. Б. Філософія підручника. *Педагогічна і психологічна науки в Україні* : зб. наук. праць до 15-річчя АПН України. У 5-ти т. Київ : Пед. думка, 2007. Т. 2: Дидактика, методика, інформаційні технології. С. 58–66.

10. Плохій З. Валеологія та екологія у змісті дошкільної освіти. *Підготовка педагогічних кадрів і діяльність навчальних закладів нового типу в системі національної освіти: досвід і перспективи розвитку*: збірник наукових праць. Ч. 2. Чернівці: ЦНТІ, 2002. С. 506–512.

11. Сіткар В.І. Психологія дитячої субкультури: монографія. Тернопіль, ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2019. 560 с.

12. Сисоєва С. О. Технологізація освітньої діяльності в умовах неперервної професійної освіти. *Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи*. Київ, 2000. С. 249 - 273.

13. Теоретичні основи педагогіки: курс лекцій: підруч. для студ. / за ред. О. Вишневського. Дрогобич: Фірма «Відродження», 2001. С. 98-99.

14. Як будувати діалог з дитиною? URL: <http://licey.kr.ua/images/psychology.pdf>. (дата звернення: 03.01.2023).

15. Floyd Henry Allport. «Personality - The Social Man» Chapter 5 in *Social Psychology*. Boston: Houghton Mifflin Company (1924): 99-125.

16. Matsumoto, D., & Hwang, H. C. (Eds.). (2019). *The handbook of culture and psychology* (2nd ed.). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190679743.001.0001> (дата звернення: 03.01.2023).